

Тетяна ПАНФІЛОВА

СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПРИКІНЦЕВОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано наростання національно-визвольного руху й активізацію діяльності структур українського громадянського суспільства Східної Галичини після лютневої революції в Росії та створення Української Центральної Ради. Розглянуто організацію відбудови народного господарства і культури у краю після звільнення від російської окупації. Висвітлено відродження фінансово-господарських і культурно-освітніх структур, зовнішньополітичну діяльність Української парламентарної репрезентації та Української Національної Ради щодо державної незалежності й соборності України, визначення її кордонів та міжнародно-правового статусу, подальшої долі Холмщини й Поділля. Схарактеризовано координацію дій Української парламентарної репрезентації з Українською Центральною Радою, участь Української Національної Ради та Української парламентарної репрезентації в підписанні Брестського мирного договору.

Ключові слова: Східна Галичина, Українська парламентарна репрезентація, Українська Центральна Рада, Брестський мирний договір.

На зламі XIX–XX ст. в Європі сформувалися два блоки держав, які боролися за поділ сфер впливу в Центрально-Східній Європі: країни Антанти (Росія, Англія і Франція) та Четвірний союз (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина й Болгарія). Україна опинилася у вирі їх геостратегічних конфліктів, зокрема Росії та Австро-Угорщини. Росія прагнула загарбати Галичину, Буковину та Закарпаття і цим довершити столітні експансіоністські зусилля Московської держави щодо “собирання русских земель”, тобто українських земель давньоруської Київської держави. Австро-Угорщина ж мала намір зберегти у своєму складі Галичину, Буковину й Закарпаття, а за сприятливих обставин, збільшити територію імперії за рахунок Волині та Поділля.

1 серпня 1914 р., після вбивства в Сараєві австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда, почалася Перша світова війна. Водночас відбувалася примусова мобілізація наддніпрянських українців до складу російської армії, а українців Австро-Угорської імперії – до австрійського війська. Так українці стали частиною ворожих армій. Іншими словами, вони змушені були воювати за чужі інтереси держав-окупантів України. За цих драматичних обставин на українську політичну еліту лягала велика відповідальність за пошук найоптимальніших шляхів виходу із критичної ситуації.

Позицію українців Австро-Угорщини чітко визначала Головна Українська Рада (ГУР), створена 1 серпня 1914 р. із представників трьох політичних партій: націонал-демократичної, русько-української радикальної та соціал-демократичної.

У маніфесті ГУР від 3 серпня 1914 р. сказано: “Український народ! Надходить важна історична хвиля, коли вирішується доля держав і народів. Буря війни сунеться передовсім на держави, до котрих входить український народ, який належить до тих народів, на які війна та її наслідки наляжуть найбільше. В таку хвилю народ, що хоче жити, мусить мати одну думку і одну волю. І ту свою волю перемінити на діло, яке заважило би в історії держав і народів!”. У маніфесті йшлося про те, що ГУР “має бути висловом одної думки, одної волі українського народу, показувати йому дорогу до діла, яке жде його у теперішній хвилі і, щоб ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли марно, і щоби кров батьків принесла добро дітям”¹.

Автори маніфесту ствердили, що “російський самодержавний володар є історичним ворогом України”. Адже упродовж трьох століть після Переяславської угоди царська імперія проводить політику, яка “має за ціль відібрати у поневоленої України національну душу і зробити з українського народу частку російського народу”. Йдучи війною на Австро-Угорську монархію, – читаємо далі в маніфесті, – “Росія грозить загладою” також українцям, їхньому національно-політичному життю, “яке знайшло охорону в конституційному ладі Австрійської держави”. Тому перемога Росії у війні мала би принести й “українському народові Австро-Угорської монархії таке саме ярмо, в яким стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії”. Ще у грудні 1912 р. з’їзд Української національно-демократичної партії (УНДП) Галичини заявив, що “з огляду на добро і будучність українського народу, на випадок оружного конфлікту між Австро-Угорщиною і Росією ціла українська спільнота одно згідно і рішуче стане по стороні Австро-Угорщини проти Російської імперії, як найбільшого ворога України”².

Маніфест ГУР підписали: Кость Левицький, Михайло Павлик, Степан Баран, Іван Боберський, Кирило Трильовський, Володимир Смаль-Стоцький, Лонгин Цегельський та ін.³

Аналогічним за змістом було й пастирське послання митрополита Андрея Шептицького від 21 серпня 1914 р. Митрополит ствердив, що війна між австрійським цісарем і московським царем “ведеться у нашій справі, бо московський цар не міг стерпіти, що в Австрійській державі, ми маємо свободу віросповідання і національності; він хоче нам видерти цю свободу, загнати в казарми” і тому “100 тисяч наших дітей... йдуть у бій за нашу долю”, бо “у вогні цієї страшної війни кується для нас краща доля!”⁴.

Після перемоги у війні ГУР прагнула визволення України від царської Росії та створення самостійної Української держави. За умов війни ГУР вважала за необхідне розпочати формування загонів Січового стрілецтва (СС), яке вже мало свої традиції. Тому в серпні 1914 р. розпочалося формування загонів СС. Була створена

¹ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914 рр. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів, 1926. – Ч. 1. – С. 719–720.

² *Лялька Я.* Літопис нескореної України / Я. Лялька. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2007. – Кн. 5: Ольга Басараб та її доба. Документи, матеріали, спогади, біографічні нариси. – С. 109–110.

³ *Патер І.* Союз визволення України та українське питання в політиці центральних держав 1914–1918 рр. / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 140–141.

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 10. – Арк. 48–49.

бойова управа як секція ГУР, що складалася із двох структур: військового штабу, яким керував Михайло Галущинський, та організаційного проводу під орудою Кирила Трильовського⁵.

Після того, як у серпні 1914 р. Росія оголосила війну Німеччині та Австро-Угорщині, ГУР звернулася до українського народу із закликом стати до боротьби під синьо-жовтим національним прапором. Тоді ж, після переговорів голови ГУР Костя Левицького з військовим керівництвом, австрійський уряд дозволив формування українських січових підрозділів⁶.

Упродовж серпня 1914 р. до лав СС зголосилося понад 20 тис. добровольців. Вже у другій половині 1914 та початку 1915 р. вони брали участь у бойових діях регулярного війська⁷.

Важлива роль у консолідації українських політичних сил у боротьбі за відновлення державної незалежності України в період Першої світової війни належала Союзу визволення України (СВУ), створеному в серпні 1914 р. головно з політичних діячів Наддніпрянської України: Олександр Скоропис-Йолтуховський, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Дмитро Донцов та ін. СВУ співпрацював із Головною Українською Радою.

З ініціативи СВУ й розпочато консолідацію всіх українських політичних сил, внаслідок чого 5 травня 1915 р. Головну Українську Раду реорганізовано в Загальну Українську Раду (ЗУР). Вона була найвищим єдиним репрезентантом українського народу у справах, що стосувалися підавстрійської України та визначала головні лінії в економічних і культурних справах.

ЗУР боролася за створення самостійної Української держави на землях, що входили до складу Російської імперії, а в Австрії українські землі повинні були бути об'єднані в один край із правами національно-територіальної автономії. До складу ЗУР увійшли провідні політичні партії Галичини і Наддніпрянської України. У Загальній Раді від Галичини було 14 делегатів, Буковини – 6, зокрема 1 заступник. Із решти територій – 3 делегати від СВУ. Стверджувалося, що кількісний склад ЗУР незмінний. Постійний її виконавчий орган – Президія⁸.

12 травня 1915 р. у програмній декларації ЗУР вказувалося, що “нашою метою стосовно українських земель й цілої нашої нації є повна національна свобода розвою... Український народ, який вже в теперішній кривавій всесвітній війні тут, на Сході, поніс найбільші жертви, і тепер, коли на нашу українську землю звалилася повіль московського варварства, і коли відвічний ворог – царат хоче завдати українському народові смертельного удару, то тепер український народ для збереження своєї національної свободи та подальшого розвитку домагається в межах Австро-Угорщини територіальної національної автономії. При чому так само стоїмо за повну культурно-національну автономію для всіх національних меншин на українській автономній території”⁹.

⁵ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1928. – Ч. 1–3. – С. 11–13.

⁶ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 11–16, 30.

⁷ *Думін О.* Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 / О. Думін. – Львів, 1936. – С. 379; *Історія Українського війська.* – 4-те вид. доп. – Львів: В-во “Світ”, 2002. – С. 122.

⁸ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 511–513.

⁹ Там само. – С. 156–157.

У зв'язку з наступом російських військ на західні землі України ЗУР звернулася “До всіх культурних народів світу” із закликом виступити проти намагання Російської імперії завоювати Галичину та Буковину. ЗУР заявила: “Хочемо бути самостійними господарями своєї землі, у сім’ї вільних і рівних народів..., мати повну спромогу розвинути свої сили і матеріальні багатства свого краю для себе і для людства. Тому пов’язуємо реалізацію національно-визвольних прагнень українського народу із поразкою Росії у війні та поваленням царату, коли на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”¹⁰.

З часу окупації російською армією Галичини і Буковини (серпень 1914 – вересень–жовтень 1915 рр.) на західних землях України був встановлений жорстокий тоталітарний режим. Щодо українців царська адміністрація проводила політику геноциду, знищувала всі ознаки його національної ідентичності, руйнувала демократичні здобутки в конституційній Австро-Угорській державі, зокрема структури громадянського суспільства. Знищувала українське шкільництво, культурно-освітні товариства, зокрема “Просвіту”, “Рідну школу”, майно й бібліотеку Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Арештовано багатьох громадсько-політичних діячів і греко-католицьке духовенство, насамперед митрополита Андрея Шептицького, якого згодом депортовано в Росію (м. Курськ), де й ув’язнено. Тільки через Львівські розподільчі тюрми в Росію депортовано понад 12 тис. ув’язнених. Рятуючись від репресій російської військової адміністрації, спочатку ГУР, а згодом ЗУР та керівництво СВУ змушені були перенести свої осідки зі Львова до Відня.

30 вересня 1914 р. генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський та генерал-губернатор Буковини С. Євреїнов оприлюднили указ, яким під загрозою покарання трьома місяцями ув’язнення або штрафом 3 тис. руб. заборонили продавати у книгарнях або брати в бібліотеках “усі книжки, які появилися російською мовою або українським наріччям поза межами української держави”. Губернатори наказували “всі такого роду книжки знести звідусіль у визначене місце, де вони мають бути знищені”¹¹. Цей драконівський закон був логічним продовженням столітньої політики Російської імперії на знищення української нації, втіленням Валуєвського розпорядження та царського Емського указу, що не визнавали не тільки української мови, але й українського народу. Не випадково, що ще в червні 1914 р. російський посол у Відні від імені держави протестував із приводу проекту заснування державного університету у Львові та Чернівцях. Царський уряд трактував такі дії уряду Австро-Угорщини як ворожий акт проти Росії, котрий може призвести до війни.

Як мовилося у відозві ЗУР, внаслідок імпершовіністичної політики російської адміністрації “мову нашу прогнано скрізь зі всіх усюдів, де тільки стала стопа царських опричників. Нівечено всі культурні, економічні і політичні здобутки нашої довголітньої праці... Ціла хмара грабіжників і охоранників злинула на наш край разом з московською неволею... Здавити, знищити хотіли царські наїзники наш український народ”¹².

¹⁰ *Патер І.* Союз Визволення України... – С. 140–141; *Його ж.* Загальна Українська Рада: проблеми консолідації національно-демократичних сил // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 7: Збірник на пошану проф. Юрія Сливки. – Львів, 2000. – С. 256–259.

¹¹ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 61–64, 194–196.

¹² Там само. – С. 168–169.

У відповідь на укази генерал-губернаторів Галичини та Буковини чільні члени ЗУР, Української парламентарної репрезентації та СВУ: Кость Левицький, Юліан Романчук, Володимир Бачинський, Микола Василько, Євген Петрушевич, Євген Олесницький, Олександр Скоропис-Йолтуховський, Володимир Дорошенко та інші оприлюднили звернення до Європейської громадськості (жовтень 1914 р.), в якому ствердили, що "... Росія використовує тимчасову військово-політичну ситуацію для того, щоб знищити українську націю" та в цьому вогнищі "зруйнувати самі підвалини її розвитку і викоринити український елемент", і що "цей brutальний акт вимірний проти цілої української нації, проти її найсвятішого добра, найвищих здобутків, самих основ її існування".

Відзначивши злочинні наслідки Валуєвського циркуляра та царського Емського указу щодо усунення українського слова з літератури та громадського життя, Церкви і школи, українські парламентарі ствердили, що "указами генерал-губернаторів Галичини й Буковини Росія намагається запровадити ті ж відносини на хвилево зайнятій території, котра була захистом для трагічної української літератури, де розвивалося українське національне життя, національна культура, та що це розпорядження поскрибує всю українську культуру, будь-яке духовне слово без обмежень і, очевидно, відноситься так також до початкової школи та всіх українських шкільних та університетських закладів, а не менше і до книжок церковних та молитовників, бо не має вона, без сумніву, іншої цілі, як одним ударом знищити все духовне життя українців, усі їх придбання і здобутки гарячих зусиль останніх десятиліть на полі літератури, науки, шкільництва і церкви, всю українську духовну культуру"¹³.

Наприкінці українські парламентарі заявили: "Ми глибоко переконані, що навіть всі варварські вчинки Росії не будуть в силі знищити українську націю, котру спіткало отсе тяжке нещастя; що невмирущий дух нашої нації, котру досі не зламали дотеперішні довгокові переслідування й заборони зі сторони «освободителів – братів слав'ян», допоможе їй також тепер перебути лихоліття і не впасти перед насильством. Вся постава Росії супроти нашої нації, ся її поспішна акція нищення, в той час і в тих обставинах, коли вона не має права розпоряджатися і рішати, нехай буде для цивілізованого світу і для історії новим доказом як ся держава обходиться з найсвятішими правами. Нехай буде характеристикою неетичних слідів сеї держави"¹⁴.

З огляду на винятково складну соціально-економічну і національно-політичну ситуацію у Східній Галичині після її окупації Російською армією та імпершовіністичної щодо українців політики російської адміністрації галицька політична еліта доклала великих зусиль, щоб захистити й уберегти соціально-демократичні здобутки галичан у культурно-освітніх та кооперативно-господарських ділянках. Вирішенням цих проблем і займалися ГУР та ЗУР, Галицька парламентарна репрезентація в Австрійському сеймі, СВУ та інші структури громадянського суспільства. Як уже зазначалося, всі ці структури через жорстокий російський окупаційний режим змушені були перенести центральні осідки діяльності зі Львова до Відня. Тоді ж голова Українського ревізійного союзу Кость Левицький разом із ЗУР,

¹³ Там само. – С. 61–64.

¹⁴ Там само. – С. 65–66.

заручившись підтримкою керівника Союзу хліборобських кооперативів Австрії, організував українські кооперативні курси у Відні та Тимчасову воєнну раду для захисту хліборобських інтересів українського народу й виділення австрійським урядом допомоги для відбудови краю. Голова ради “Сільського господарства” разом з іншими господарсько-економічними товариствами й Українською парламентарною репрезентацією передали австрійському уряду меморандум щодо “рятункової акції” для населення зруйнованої війною Галичини.

У меморандумі, що надіслав парламенту та австрійському уряду голова парламентського представництва Кость Левицький, а також посол Євген Левицький, йшлося, насамперед, про шкоду, спричинену воєнними подіями українському населенню Східної Галичини. Парламентарі просили уряд безкоштовної допомоги аж до наступних жнив та успішного проведення весняно-польових робіт. Також просили військове командування передати хліборобам коней, вже не придатних до військової служби, а також відремонтувати знищені дома і господарські приміщення за кошт держави. Рятункова акція для Східної Галичини проводилася за державний кошт і здійснював її Крайовий комітет. Внаслідок тривалих переговорів австрійський уряд зобов’язався відбудувати знищені дома та господарські приміщення¹⁵.

У січні 1915 р. у Відні була створена загальнокультурна організація, яка займалася освітніми справами: народними і середніми школами, публікувала навчальні посібники. Там же, у Відні, відновив свою діяльність Головний відділ товариства “Просвіта”. Активну участь у його діяльності брали видатні науковці та громадсько-політичні діячі: Степан Рудницький, Олександр Колесса, Василь Мудрий та члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка¹⁶.

26 травня 1915 р. ЗУР розпочала системну пропаганду серед десятків тисяч полонених українців російської армії, які перебували в австрійських таборях. За згодою австрійського уряду їх справу було доручено СВУ та ЗУР, члени яких мали значний вплив в австрійських та німецьких державних колах. Пропагандистською, суспільно-політичною роботою галицькі політичні партії формували в полонених українців національно-патріотичні почуття та стимулювали їх прагнення влитися в лави борців за відновлення державної незалежності та соборності України, що й було продемонстровано після їх повернення на Батьківщину активною участю в національно-визвольному русі, який очолювала Українська Центральна Рада.

Можна виокремити кілька основних внутрішньо- і зовнішньополітичних обставин, які визначили суть та особливості діяльності українських структур громадянського суспільства на прикінцевому етапі війни.

По-перше. Визволення Східної Галичини та Буковини від тимчасової військової окупації російською армією.

По-друге. Револьюційні події в Російській імперії 1917 р., внаслідок яких був повалений царський режим та встановлена демократична влада Тимчасового уряду.

По-третє. Наростання національно-визвольного руху в Наддніпрянській Україні, створення Української Центральної Ради та її державотворча діяльність.

По-четверте. Піднесення національно-визвольної боротьби народів Австро-Угорської імперії, зокрема українського.

¹⁵ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 113–116, 124–129.

¹⁶ Там само. – С. 140–141.

У зв'язку зі звільненням Східної Галичини та Буковини з-під російської окупації, 24 червня 1915 р. ЗУР звернулася до українського народу з відозвою, якою сповістила “про нову розрадну добу”, коли “трізна, ворожа навала, яка кров'ю, згарищами, руїнами залишила свої сліди в нашому краю, коли повинь царського варварства вертається з нашої рідної країни назад у своє каламутне русло”. За цих обставин українські громадсько-політичні керманічі вважали головним своїм обов'язком “зберегти життя тих наших людей, які стали жертвою війни, щоби наш народ не згинув з голоду”¹⁷. А реалізацію цієї програми й загалом організацію відбудови народного господарства взяла на себе ЗУР, Українська парламентарна репрезентація та інші громадсько-політичні й господарсько-економічні структури, зокрема Український ревізійний союз та товариство “Сільський господар”, Допомоговий комітет “Українська народна організація”, Українська культурна рада, товариства “Просвіта” і “Рідна школа” й інші структури громадянського суспільства, керівні осідки яких поверталися з Відня до Львова та інших міст Галичини.

Наприкінці червня 1915 р. ЗУР разом із Міністерством внутрішніх справ обговорили проблему “повороту наших збігців до краю” і план відбудови знищених громад Галичини, а також “вільний набір добровольців до Українського Легіону Січових Стрільців”. Зусиллями ЗУР 21 серпня 1915 р. було створено полк Українських січових стрільців (УСС) на чолі з полковником Григорієм Коссаком, що засвідчило початок військової організації українців в Австро-Угорській державі.

Після того, як 22 червня 1915 р. австрійські війська звільнили Львів, був створений Комітет українців на чолі з Андрієм Чайківським. У відозві він закликав львівську громаду, щоб “не гаючись стати знов до роботи на ниві відродження нашого народу”. 7 липня 1915 р. у листі до ЗУР у Відні Комітет українців уповноважив її відстоювати українські інтереси перед компетентними чинниками до повернення нашої репрезентації¹⁸.

За ініціативи ЗУР був підготовлений проект заснування українського університету. Тоді ж члени Виділу Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Василь Щурат, Іван Раковський, Юліан Романчук, Іван Горбачевський, Олександр Колесса, Іван Пулюй та Кость Левицький) вручили меморандум міністрові освіти австрійського уряду М. Гусареку. Але той відповів, що справа українського університету в Австрії має також велике політичне значення і тому уряд хоче її вирішити в інтересі держави. Кость Левицький так прокоментував його відповідь: “Цим разом він вже не сказав – *Inter armas silent musae*”. Все ж товариство “Академічна громада” передало меморандум ЗУР. “Академічна громада” й українська студентська молодь у Відні таки домоглися аудієнції з міністром освіти. Однак той обмежився порожніми деклараціями, мовляв, уряд робить все для задоволення головних культурних домагаь українського народу та що нині українці вже перед дверима університету¹⁹.

Наприкінці червня 1915 р. члени ЗУР обговорили з міністром внутрішніх справ проблеми “повороту галицьких біженців до краю” та плани відбудови знищених війною громад Галичини, а з міністром освіти – шкільні справи: відновлення навчання в державних і приватних середніх школах. На початку січня 1916 р. ЗУР

¹⁷ *Левицький К.* Історія політичної думки ... – С. 167–172.

¹⁸ *Левицький К.* Історія визвольних змагань ... – С. 10–11, 202–205.

¹⁹ Там само. – С. 243–245.

розглянула стан відбудови народного господарства краю і висувала, що вся робота, зокрема рятунок, повинна здійснюватися на місцях, у повітових комітетах під керівництвом староств. Окрім того, ЗУР ухвалила заснувати у Львові Торгову Централю для об'єднання зусиль різних економічно-господарських установ з метою прискорення відбудови та подальшого розвитку народного господарства. За ініціативи послів до австрійського парламенту Євгена Олесницького та Миколи Василька була заснована Будівельна спілка Галичини та Буковини. Її створення підтримали будівельні спілки й товариства, зокрема Австрійське будівельне товариство "Уніон" у Відні, яке виконувало основну частину роботи з відбудови різних місцевостей Галичини та Буковини. Ініціатори Будівельної спілки та Президія ЗУР звернулися до Міністерства публічних робіт із проханням створити для Східної Галичини окрему секцію, а до міністра внутрішніх справ – з клопотанням, щоб Австрійська держава фінансово допомагала у відбудові галицького краю²⁰.

Особливо треба відзначити зовнішньополітичну діяльність структур громадянського суспільства Східної Галичини на прикінцевому етапі війни, зокрема щодо відновлення державної незалежності та соборності України, визначення її кордонів та міжнародно-правового статусу. У серпні 1915 р. ЗУР передала Центральним державам – Німеччині й Австро-Угорщині – меморандум щодо вирішення українського питання на здобутій у Росії території. Його автори вимагали, щоб під час війни брали до уваги інтереси України, зокрема подальшу долю українців Холмщини, Волині та Поділля, їх звільнення від російського ярма, і зазначали, що населення цих територій переважно українське, а не російське. Тому його не можна трактувати як вороже й не приєднувати Холмщину до Люблінського воєводства. Вона повинна мати окрему адміністративну структуру.

21 серпня 1915 р. під час аудієнції Президії ЗУР у міністра закордонних справ Австро-Угорщини барона Іштвана фон Буріяна її члени порушили насамперед питання Холмщини і Волині. Згодом цю ж проблему обговорили під час переговорів із прем'єр-міністром графом Карлом фон Штірке. Йшлося про встановлення на цій території окремої української політичної адміністрації²¹.

Упродовж 1915–1916 рр. Президія ЗУР наполегливо продовжувала порушувати проблему Холмщини та Волині як важливу національну ідею державної незалежності та соборності України. У квітні 1916 р. керівництво Начальної команди австрійської армії запевнило Президію ЗУР, що ця територія, заселена переважно українцями, не буде приєднана до Люблінської губернії. Однак вже 5 червня 1916 р. Холм, Грубешів і Томашів "з причин доцільності" наказом Начальної команди австрійської армії були приєднані до Люблінського воєводства. Водночас її ж наказом на Волині комісарами були призначені офіцери Легіону УСС, а ЗУР уповноважувалася приймати вчителів на роботу у приватні школи Луцька, Володимир-Волинська і Ковеля. 10 травня 1916 р. австрійське командування дозволило ЗУР проводити господарську відбудову на Волині²².

У грудні 1915 р. делегація ЗУР у складі Лонгіна Цегельського, Олександра Скоропис-Йолтуховського, Лева Бачинського та Гіодора Стрипського із Закарпаття

²⁰ *Левецький К.* Історія визвольних змагань... – С. 353–356, 370–372.

²¹ Там само. – С. 218–219.

²² Там само. – С. 271–273.

під час візиту до Будапешта домовилися з прем'єр-міністром Угорщини графом Іштваном Тисою про видання в Угорщині громадсько-політичного журналу "Україна" ("Ukrainia") угорською мовою за редакцією Гюдора Стрипського. Цікаво, що граф підтримав делегацію ЗУР щодо заснування у Львові українського університету як культурного осередку, котрий "гравітував би український рух", що мало би велике значення для українського питання "та середніх держав", й вказав "на три політичні світи: Австрію, Угорщину й Україну", котрі, на його думку, повинні би "з собою зійтися і порозумітися"²³.

У зв'язку зі спробою німецького й австрійського уряду передати всю територію Галичини – Східної і Західної – до складу відроджуваної Польської держави ЗУР оголосила протест, в якому заявила, що український народ – господар всіх земель, які заселяє, та бореться за державну самостійність. Тому ЗУР найрішучіше застерігала проти того, щоб хоч найдрібніший кусень історичної української території міг бути прилучений до Польської держави. Натомість вона домагалася, щоби в українських землях на схід від польського етнографічного кордону, які вже зайняли Центральні держави, був створений окремих самостійний державний український організм "у сполуці з Центральними державами, але з виключенням якого-небудь зв'язку з польським державним організмом". Український народ вимагає "сповнити справжні сподівання – поділити Галичину на історичній і етнографічній основі на два корінні краї – Східну і Західну Галичину"²⁴.

Революційні події в Російській імперії на початку 1917 р., повалення царату та встановлення демократичної влади Тимчасового уряду, а також державотворча діяльність Української Центральної Ради, зумовили різке наростання національно-визвольного руху українців у Наддніпрянській Україні та Австро-Угорській імперії.

Вже у квітні 1917 р. ЗУР уповноважила Українську парламентарну репрезентацію, щоб з огляду на революцію в Росії та "інтереси наших тамтешніх земляків, згуртуватися" й консолідувати всіх українців Австро-Угорщини і їх партії та організації. ЗУР висловила сподівання, що "... Нова Росія, зроджена народним визволенням, вдержить у себе здобуті народні права і вольності, щоб пособила розвиткові політичної свободи в Європі в інтересі демократії і прискорила якнайшвидше покінчення світової війни". Водночас раділа з того, що в цій війні дожили українці "щасливої хвилі початків української державної організації на поневоленій досі російській Україні", котра "самостійно стихійно без ніякої помочі чужих держав і посторонніх чинників, без голосних актів і патентів... твориться", бо "тільки силою відродження національної свідомості, твориться в золотоверхім Києві, на руїнах російського царизму, український державний організм, який дасть волю і землю та спромогу повного розвитку Твоїх Братів". І далі: "Се благотворне сонце волі, що зійшло над Дніпром, нехай зігріє і Тебе, український народо Галицької землі до нової твоєї боротьби за свої права". У зверненні українського народу ЗУР та Українська парламентарна репрезентація закликали свідомих українських громадян почати відновлення та зміцнення українського громадянського життя. Найперше до відновлення й оживлення політичної організації у всіх звільнених повітах²⁵.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 428–430, 434–439.

²⁵ Там само. – С. 539–542, 597–599.

З огляду на те, що загроза приєднання всієї Галичини до відновлюваної Польської держави все наростала й у зв'язку з утвердженням державної незалежності в Наддніпрянській Україні, Українська парламентарна репрезентація та політичні партії Східної Галичини посилювали боротьбу за самостійність і соборність України. Загалом ЗУР, з одного боку, заявляла рішучий протест проти спроб прилучити українські землі Австро-Угорщини до Польщі та наполегливо вимагала поділу Галичини й забезпечення їй статусу національно-територіальної автономії. А з іншого – боролася за соборність українських земель у демократичній Україні. 19 листопада 1917 р. Українська парламентарна репрезентація передала австрійській Палаті послів заяву, де було сказано: “З історичного погляду Східна Галичина творить колишнє самостійне староукраїнське князівство – Галич і Володимир – тепер називається воно урядово Галичиною і Володимирією, котре через давній час було складовою великої староукраїнської Київської держави. Теперішня так звана Східна Галичина – а по-правді, властиво, Галичина – творить отже в цілості неподільну і непродажну спадщину українського народу і може для того в цілості бути прилучена до Української Республіки, що відповідало би найвищому ідеалові українського народу”²⁶.

Члени Української парламентарної репрезентації заявили, що внаслідок революції в Росії розбито російський царат та в “сій революції власними силами піднялася вольна Україна, поклавши на руїнах російського царату основи власної державності”, а отже, й соборності України. А з огляду на те, що “у цілім світі лунає клич – самовизначення народів, то кожний народ, зокрема й український, повинен одержати право самому рішати свою долю”. А це означало, що жодний народ “не може бути виданий під чуже панування... Ніяка часть народу, – заявляли українські парламентарі, – не повинна бути насильно відділена від свого пня. Тому домагаємося здійснення права самовизначення українського народу, домагаємося вільної незалежної України”²⁷.

25–26 грудня 1917 р. Надзвичайний з'їзд УНДП привітав проголошення Української Народної Республіки (УНР) III Універсалом Української Центральної Ради. Учасники з'їзду вимагали від керівництва Австро-Угорської імперії, щоб міжнародні переговори проводилися не тільки з представниками російського уряду, але й з повноважними урядовцями Української Республіки, бо тривкий мир на Сході Європи може бути досягнений тільки за її згоди як нового державного і співзацікавленого чинника міжнародної політики. З'їзд також вимагав, щоб до мирних переговорів із Росією були залучені уповноважені представники Української парламентарної репрезентації й загалом західноукраїнської громадськості Австрії, бо не можна допустити, щоб за умов проголошення принципу самовизначення народів, коли вирішуватиметься доля земель, заселених українським народом, ухвалювати рішення без вислухання волі безпосередньо зацікавленого населення²⁸.

За умов, коли на міжнародному рівні почала вирішуватися доля різних частин України, вельми актуально ставала проблема консолідації і координації дій всіх

²⁶ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії 1918–1929 / М. Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т. 1. – С. 61–62.

²⁷ Левицький К. Історія визвольних змагань... – С. 625–631; Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1929 / М. Кугутяк; [упоряд. М. Кугутяк]. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – Т. 1. – С. 11–17.

²⁸ Левицький К. Історія визвольних змагань... – С. 645–650.

українських політичних партій та організацій. Ще у травні 1917 р. цю програму за участі ЗУР та галицьких послів Костя Левицького, Миколи Василька та Євгена Олесницького почав реалізовувати Микола Залізняк у Відні, а згодом до цієї справи долучилися уповноважені Української парламентарної репрезентації та делегація від СВУ – Мар'ян Мелевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський, які підтримували тісні зв'язки з Українською Центральною Радою в Києві²⁹.

27 грудня 1917 р. із нагоди проголошення III Універсалом Української Центральної Ради УНР Народний комітет УНДП надіслав керівництву республіки привітання від західноукраїнських земель, які “довгі століття оставали без тісної сполуки з осередком соборної України, з цим серцем народу, що від віків б'ється над Дніпром та Чорним морем”³⁰.

У лютому 1918 р. у Бресті був підписаний мирний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною та УНР. Було стверджено, що сторони, керуючись “волею жити між собою у тісній дружбі та оживлених зносинах, які забезпечують національним меншинам в обох цих державах цілковитий, вільний, національний і культурний розвиток та, що Українська Народна Республіка вже схвалила закони, які забезпечують права живучих в Україні частин польського і німецького народів, а також права жидівського населення”, та що австрійський уряд теж вжив заходів, які дають тій частині українського народу, що мешкає в Австро-Угорщині, умови щодо національного і культурного розвитку, власне й підписали Брестський мирний договір, згідно з яким Східна Галичина об'єдналася в єдину правно-державну адміністративну структуру, а українці одержали права для вільного національно-культурного розвитку³¹.

Незважаючи на те, що Східна Галичина і Буковина залишалися у складі Австро-Угорщини, все ж галичани і буковинці сприйняли умови Брестського мирного договору з оптимізмом. 10 лютого 1918 р. учасники багатотисячної маніфестації у Львові засвідчили “радість і гордість за належність до нової державної нації у Європі”. Така висока оцінка Брестського договору була зумовлена насамперед міжнародним визнанням незалежності УНР, а також сподіваннями галичан та буковинців неминучості відновлення соборності всіх земель України. Не даремно ЗУР та інші громадсько-політичні структури оцінювали Брестський мирний договір як “перший акт міжнародного права Української держави”.

“Дев'ятий день лютого 1918 року (день підписання Брестського договору), – йшлося у резолюції учасників маніфестації у Львові, – буде пам'ятним днем першого, самостійного, вільного акту Української Народної Республіки в галузі міжнародних відносин”. Ним УНР “піднесла високо надію великим побоевищам народів оливну вітку миру. А велич української Центральної Ради полягала в тому, що вона четвертим Універсалом проголосила Українську Народну Республіку самостійною, від нікого незалежною, суверенною державою, яка перша промовує іншим воюючим державам шлях братолюбія”. Тому 9 лютого 1918 р., на переконання учасників

²⁹ Там само. – С. 593.

³⁰ Там само. – С. 647.

³¹ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 732–735; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923.* – Документи і матеріали: у 5-ти т. / [відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ: В-во “Лілея НВ”, 2001. – Т. 1. – С. 72–74; *Кугутяк М.* Історія української націонал-демократії... – Т. 1. – С. 63–65.

Львівської маніфестації, “підніс на рівень державної нації і цілий український народ не лише в межах УНР, але й скрізь та всюди, де б не жив і поза її межами”³².

Митрополит Андрей Шептицький теж високо оцінив Брестський мирний договір, зокрема з погляду соборності українських земель. Він заявив, що всі українці вважають Холмську землю українським краєм, який “не тільки під етнографічним оглядом тісно злучений з Україною”, але й упродовж століть належав до Української держави від часів Великого князівства Київського до королівства Галицько-Волинського; з цим краєм пов’язані найкращі культурні й історичні традиції українського народу, страждання за віру, “добровільне мучеництво українських уніатів остануть у Холмщині на всі часи доказом споконвічного українського характеру сього краю”³³.

25 березня 1918 р. парламентарна репрезентація скликала у Львові Міжпартійний з’їзд націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів для обговорення справи українського правно-державного організму в Австро-Угорщині й організації народних сил до боротьби “за здійснення наших національних домагань”. У резолюції учасники з’їзду вимагали ратифікувати Брестський мирний договір, поділу Галичини та утворення зі Східної Галичини й Буковини окремого українського краю, а також передачі Холмщини, тої української землі, УНР.

З’їзд УНДП 24–25 лютого 1918 р. також вимагав, щоб “з українських земель Галичини і Буковини теж утворено окремих державний організм на засадах національно-територіальної автономії та рівноправності всіх національних меншин, які проживали у цьому краю”. Українські парламентарі вимагали ще передачі Холмщини і Підляшшя до складу УНР³⁴.

Отже, Перша світова війна активізувала український національно-визвольний рух по обидва боки Збруча, призвела до утворення низки надпартійних структур (ЗУР, ГУР, СВУ), сприяла поширенню в суспільстві ідеї необхідності побудови самостійної Української держави. На жаль, розпорошеність національносвідомої еліти між різними політичними силами, невдачі на фронті, складна геополітична ситуація не дозволили реалізувати більшість ухвал УНР. Боротьба з Польською державою за територію Східної Галичини також закінчилася поразкою для Західноукраїнської Народної Республіки.

Татьяна Панфилова. Структуры украинского гражданского общества Восточной Галичины на завершающем этапе Первой мировой войны

Статья о национально-освободительном движении и активизации деятельности структур украинского гражданского общества Восточной Галичины после февральской революции в России и создание Украинской Центральной Рады; организации восстановления народного хозяйства и культуры в стране после освобождения от российской оккупации; возрождении финансово-хозяйственных и культурно-образовательных структур, внешнеполитической деятельности Украинской Парламентарной Репрезентации

³² *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 739–741; *Лялька Я.* Літопис нескореної України... – С. 141–142.

³³ *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 761–767; *Західно-Українська Народна Республіка...* – С. 75–81.

³⁴ “Свобода” – 9–23 лютого та 30 березня 1918 року; *Кугутяк М.* Історія української націонал-демократії... – С. 66–69.

и Украинской Национальной Рады в отношении государственной независимости и соборности Украины, определении ее границ и международно-правового статуса, о дальнейшей судьбе Холмщины и Подолья, координировании действий Украинской Парламентарной Репрезентации с Украинской Центральной Радой, участие Украинской Национальной Рады и Украинской Парламентарной Репрезентации в подписании Брестского мирного договора.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Украинская Парламентарная Репрезентация, Украинская Центральная Рада, Брестский мирный договор.

Tatiana Panfilova. Structures of Ukrainian civil society in Eastern Galicia in the final stages of World War I

The article analyses the growth of national and oppositional movement and invigoration of activities of the civil society in Eastern Galicia after the February Revolution in Russia and the creation of the Central Council of Ukraine. It focuses on organisation and reconstruction of the national economy and cultural life after the Russian occupation; revival of financial, national, cultural and educational structures; political activities of the Ukrainian Parliamentary Representation and the Central Council of Ukraine concerning state independence and unity of Ukraine, definition of its borders, its international and legal status; further fate of Kholm and Podilia regions; coordination of actions of the Ukrainian Parliamentary Representation with the Central Council of Ukraine; participation of the Central Council of Ukraine and the Ukrainian Parliamentary Representation in the signing of the Treaty of Brest-Litovsk.

Key words: Eastern Galicia, the Ukrainian Parliamentary Representation, the Central Council of Ukraine, the Treaty of Brest-Litovsk.